

Kalsa-Morten fra Rørosvidda

Av DAGFINN GRØNOSET

Fra toppen av Store Svuku har du et storslått utstyn over Femundsmarka og fjernere trakter. Nordover buker landskapet seg mot Rørosvidda og tøyser seg videre mot Aursundsjøen og grensefjella. Innover i dette romslige stykke norsk natur, langs Aursund-strendene, kom for over 400 år siden en kvinne på flukt med sine tre barn. Hun kom sørfra i landet, syvårskrigen herjet som verst, og hun måtte rømme inn i ensomheten for å berge livet. Ødemarka var stor her hvor Rørosvidda bredte seg med sjøer, lier og mektige fjell. Her var rikelig med fisk i alle vann, og fugl over viddene. Brynhild het den flyktende kvinnen og hennes tre barn var gutter, som hun satte sin tillit til i framtida. Et stykke oppe fra Aursunden, i en solvendt skråning, bestemte hun seg for å bli. Hun bygde ei lita tømmerkoie her, ryddet litt villmark og fant den trygghet hun var ute etter. Plassen har siden hett Brynhildsvollen.

På denne plassen kom Hans Morten Andreassen Brynhildsvoll til verden en midtsommerdag. I daglig tale kaller alle ham for Kalsa-Morten.

Kalsa-Morten har all sin dag vært glad i garden Brynhildsvoll, men setra i Ridalen har stått hans hjerte nærmest. Ridalen ligger femten kilometer østover fra Aursund, mot svenskefjella. Innerst ved Øversjøen ligger Storelvavollen, og der har fjellkaren Kalsa-Morten hatt sin ringe sommer- og vinterbolig. For ham har det vært en kongelig residens.

-Jeg var ikke mer enn fjorten dager første gangen jeg kom til

Storelvavollen. Siden har jeg vært her i alle år, nå er jeg 85, og jeg kan ikke tenke meg en sommer eller en vinter uten en tur inn i marka, sier Kalsa-Morten, han sitter framoverbøyd ved peisen i den gamle seterstua, med glohet kaffe köppen og ei nytent, sprakende pipe i handa.

-Bare seks år gammel tok jeg første rypa - i snare. Jeg minnes det godt, jeg var alene og livredd. Jeg vågde ikke ta livet av rype, jeg sprang alt jeg orket ned til fram min og ba om hjelp. Han kunne det. Det skal et eget knep til å avlive ei rype - slik, sier Kalsa-Morten og setter tommelfingeren mot pipa. -Slik - klemme hardt og rolig mot strupa. Da stilner rypa fint. Når den slår ut med vingene, er det ikke lenge før livet går ut.

Kalsa-Morten har drevet som et jaktmarkas fantom over hele Ridalen: -Jeg hadde opptil 300 snarer ute hver dag. Det var både brysam og moro å ta rundturen for å se om det fans noe i snarene. Jeg drev for det meste for meg selv, bare enkelte vintre fikk jeg med meg en jaktkamerat. Og da hendte det vi hadde opptil 80 ryper om dagen. «Rypsnurrustuggu» kalte vi ei lita bu vi ofte holdt til i, langt inne fjellet. Der så det ut som ei fjærkasse når vi om kveldene hengte opp rypefangsten rundt ovnen. Vi måtte tine opp rypa for å få den pakket tett og pent i kasser. I det største lasset jeg har kjørt med hest fra Storelvavollen ned til Glåmos, var det 750 ryper og 30 harer. Det var stas å komme ned fra fjelldet da, fastslår Kalsa-Morten med tunge øyelokk over svartpipa. -Gjennomsnittsprisen for rypa var 50 øre. Det syntes vi var bra, en slåttekår hadde bare 12 kroner uka i den tida!

-Det kunne bli kaldt i seterbua vinterstid....

Kalsa-Morten tilstår det. Enda har han ord på seg for å sove best når det rekker og snør inn på hodet hans. -På Storelvavollen har vi bare hatt åpen skorstein med en kokring oppi, og i 30-40 kuldegrader sto kaffekjelen hardspekt hver morgen. Ja, enkelte ganger var det så sprengkaldt at jeg kledde på meg når jeg gikk inn i bua. Så lenge jeg var ute og rørte på med, hadde jeg det fint. Men skinnfellen og skinnmudden, en sid, tung frakk med langhåret ull, har berget meg mange ganger. Ei vinternatt var det så kaldt at et fjorten liters vannspann bunnfrøs. Om morgenen måtte jeg fyre opp i skorsteinen og tine en vannskvett for å få noen dråper til kaffen. Så ut på vidda og se til rypa igjen. Godt var å røre på seg,

kjenne varmen i kroppen og ta en tidd på storfjella rundt seg - Bjønnhammeren, Haftorstøten og svenskekruggene mot øst.

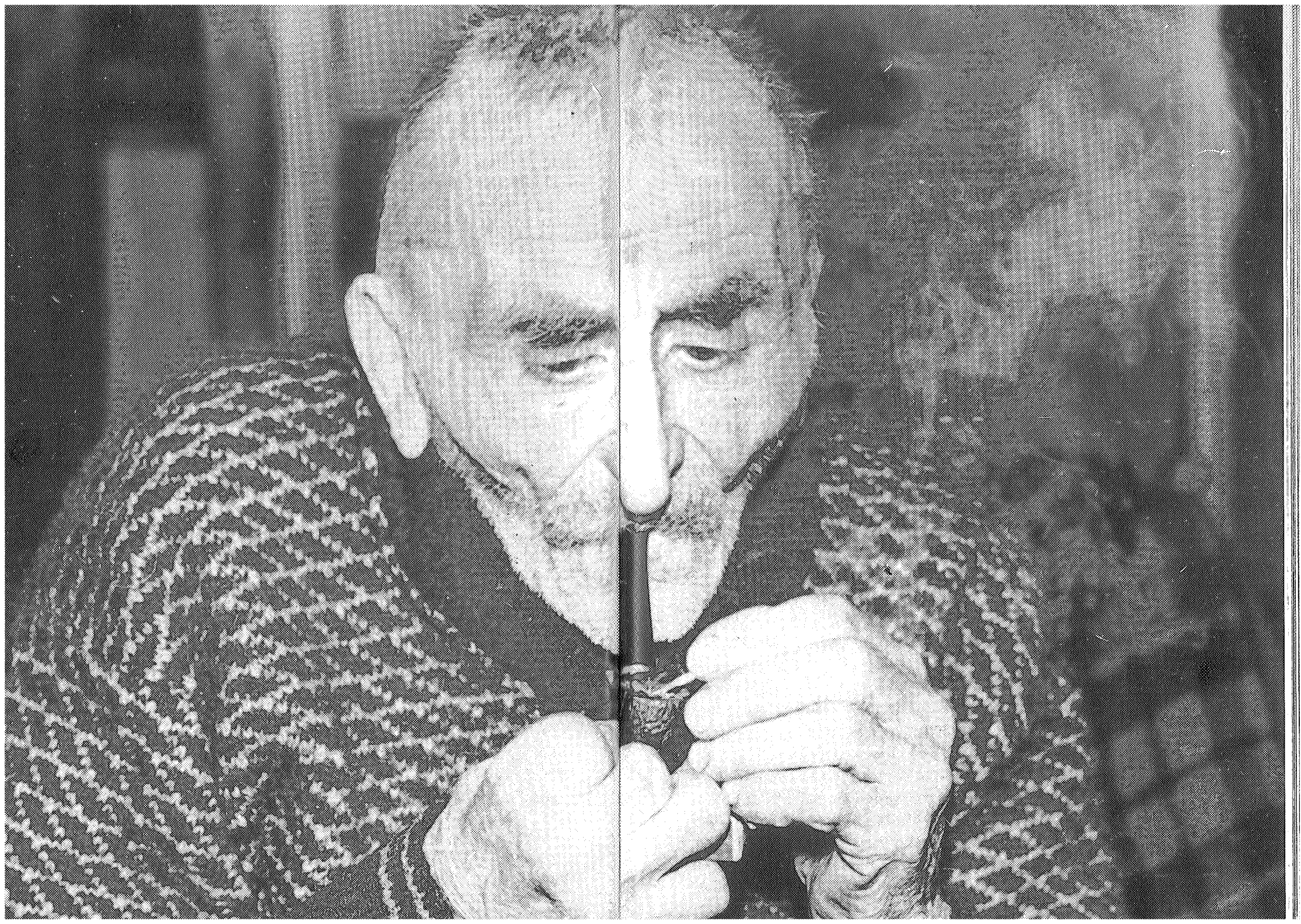
-Første vinteren du var alene på Storelvavollen?

-Glemmer aldri den, kommer det stilt og alvorlig. Bare seksten år gammel var jeg da far min kommanderte meg ut - en unggut skulle gå hjemme på farsgarden og dra seg. Til fjells med deg! Jeg satte skiene på, nokså uviss og halvredd, og stavet innover fjellet til Ridalen. Snø og kvitt overalt, stille og stusselig. I den tida trudde folk på alt som var. Jeg hadde hørt mange historier om skrømt i fjellet. Jeg var så nervøs at det skimret for øynene. Det var så vidt jeg vågde å måke meg inn i den gamle seterbua. Jeg syntes jeg hørte noe merkelig overalt. Jeg satte børsa ved siden av meg, om noe skulle skje.

Ei natt ble jeg vettskremt. Jeg hadde lagt noen ryper på ei hylle, det sto også endel tomflasker der. Midt på natta våknet jeg ved et fryktelig spetakkel. Ryper og tomflasker deiset mot steingolvet i bua. Det singlet og sjoet på en besynderlig måte. Dødsskremt reiste jeg meg opp og tok mot til meg. Noe måtte jeg gjøre, hvert sekund var uutholdelig. Idet samme jeg ripet i en fyrstikk, så jeg snerten på ei røyskatte som smatt under golvet mellom rypene og knuste tomflasker. Nå ja - jeg burde ha visst det, far min hadde mange ganger advart meg mot alt rart røyskatta finner på.

Men en vinternatt senere hadde Kalsa-Morten det enda verre: Jeg hadde kommet på ski fra bygda om kvelden. Det stillsnødde, føret var dårlig og det var en merkelig, innpås liten og uviss stemning omkring Storelvavollen. Trøtt var jeg, men uroa holdt meg våken. Det er to rom i seterbua, med komfyrer i begge. Jeg lå i det innerste rommet, følte meg tryggere når jeg var lengst unna inngangsdøra. Jeg hadde tatt med skiene inn, og nysnøen hadde slettet ut sporene mine. Ved to-tida skvatt jeg til - det ramlet forferdelig utafør døra! Jeg lå i helspenn og hørte på. Hjertet hogg i bringa, pusten ville ikke gå skikkelig. Jeg hørte at noen kom inn, famlende i mørket, og at det ble fyr opp i skorsteinen. Til og med sprakingen fra vedkubbene og lydene fra et kortpustet menneske

- Jeg har vært vettskremt mange ganger her på Storelvavollen, uforklarlige ting har skjedd, men setra i Ridalen har likevel vært livet for meg, sier Kalsa-Morten ved sagkrakken en kald vinterdag i ødemarka.

nådde inn til meg. Er det folk, lyt du kammå lenger inn! ropte jeg, stemmen min nesten sprakk.

Kalsa-Morten trykker pipa mellom hendene og blir rent skjelven: -Døra gikk forsiktig opp. I dørgløtten, i lysskjæret fra varmen som blafret med uhyggelige skygger over tømmerveggen, så jeg en svar, tett kar. Øyeblikket etter dro jeg gudskelov kjensle på ham - samegubben Anders! Han ante ikke at det var folk i seterbua, sporene mine var jo nedsnødd, og han trengte hus etter en hard tur i fjellet. Jeg vet ærlig talt ikke hvem som ble mest redd av oss. Skal jeg dømme etter den som trengte mest kaffe for å døyve nervene, blir det visst samegubben. I ett sett drakk han tom hele kaffekjelen min!

Ingen skal betenke Kalsa-Morten i at han var redd for skrømt. Helt fra småguttedagene fikk han sin formaning:- Pass på at du ikke gjør dem fortred! sa far hans. - Det er ting du aldri må gjøre på Storelvavollen: Slå aldri ut kokende vann på bar bakke, du kan ramme de underjordiske. Og forlat aldri seterbua før du har sagt høyt og tydelig: - Vi ut og dokk inn!

-Jeg lystret far min, og jeg har aldri angret på det, sier Kalsa-Morten, han får noe hemmelig over det sterke fjellansiktet sitt. - Du skal få høre hva jeg måtte foreta meg en vinter jeg ble snøblind i fjellet. Snarest råd var måtte jeg til bygds og oppsøke ei kjerring med en nyfødt unge. Jeg spurte meg fram - og fant ei lita stue der en unge var kommet til verda dagen før. Kjerringa så min nød og ville hjelpe. Hun tok fram brøstet sitt og spirte melk rett inn i øynene på meg. Det var beste medisinen for snøblindet, mente far min. Jeg kunne ikke annet enn tru på ham, for det gikk ikke lenge etterpå før jeg var god igjen.

Ble brukt av mange som kunne mer enn fadervår. Det var helse i de dråper, er Kalsa-Morten sikker på.

- Har du møtt rovdyr i fjellet?

-O hoj, jeg har sett gråbein i massevis, sommer som vinter. Helt opp til 1915 holdt gråbeinen til her i fjellet. Jeg hørte mange ganger gammelfinnene kaldhujе når de kom over fjellet med reinsflokkene. De skrek alt de orket for å skremme gråbeinen. Samegubben Pål-Jonsa tok mye gråbein her inne på vidda. Har var en sprek kar. På skareføret om våren rente han opp gråbein og

stakk den ned med ei diger bjørkestang med spyd på. Først slo han gråbeinen over korsryggen, deretter rente han spydet i den. I denne tida var gjeterne utstyrt med hunder som bar piggbånd rundt halsen.

Jeg så også gråbein i mine gjetergutt dager og hujde den unna. Om kveldene sto jeg i seterdøra og kaldhujde innover fjelelt. Men ei lita gjeterjente, Anne Margrethe Sødal, var modig og ga seg i kast med gråbeinen en dag ved Strickertvollan. En gråbein hadde fått tak i en av sauene hennes. Men da hivde jenta seg over gråbeinen og kaldhujet inn i øret på den til den slapp taket og forsvant i krattet.

Gråbeinen var hard mot reinsflokkene og rev i hjel mange dyr for samene. Gråbeinen laget sitt eget «fryselager» i djupsnøen, et lager den gikk til når sulten ble for påtrengende, fortsetter Kalsa-Morten. -En vinter visste jeg godt hvor gråbeinen hadde fryselageret sitt. Jeg spurte Anders-Pålsa, en av samegubbene, om jeg kunne finne meg en kjøttbit der. Men det var blankt nei. Samegubben var forskrekket over at jeg kunne tenke slik. Forarget sa han: Det gråbeinen har tatt, skal ikke røres av andre. Det er fjellets lov.

Men Pål-Jonsa var farlig for gråbeinen. Han sto aldri i bet. Inne i Femundsmarka plukket han en slags lav fra trærne og laget en blanding som var sterkere en stryknin. Pål-Jonsa la ut «skuddene» til gråbeinen, og rovdyret hadde ikke store sjansen når det hadde smakt på det.

Fisken i Ridalen har ikke hatt mye fred for Kalsa-Morten gjennom årene: -Første fiskestanga hogg jeg meg borti lia her, og et og annet knep lærte jeg av storfiskere som streifet omkring i marka iblant. En av dem var Svart-Olsen, en gammel kobberslager med kullsvart hår og skjegg. Han kom over fjellet hver sommer, med stor verktøykasse og fortenningsredskaper, og fikk bo i stallen på nabosetra. Noen ganger hadde med seg et stort kvinnfolk, «Gropkjerringa» kalte vi henne. Hun hadde mange arr i ansiktet og jeg var bange for henne. Men Svart-Olsen hang jeg etter støtt. Og en dag han rustet seg til fisketur fulgte jeg spent med. Jeg listet meg etter ham, gjemte meg bak ei tett buske. Der satt jeg på huk og vågde nesten ikke puste. Jeg ville lure hemmeligheter og gode knep av ham. Aldri hadde jeg sett så store

kroker som den dagen, aldri hadde jeg heller sett så mye mark på en krok. Stor krok og mye mark, var altså måten Svart-Olsen gjorde det på. Han fisket med dupp, slengte snøret uti og satte seg oppe i skråningen og ventet på napp. Imens tente han pipa - det var tydelig at Svart-Olsen koste seg på fisketurene. Og det oppdaget jeg snart, at når det nappet i snøret hans og duppen gikk under i et brårykk, ja da var det «storkara» som satt på kroken!

Kalsa-Morten har hatt mye med samefolket å gjøre. Vinterstider var han ofte sammen med dem på reinslakting i Singsåsfjella: -Det var ei hard og morosam tid. I hardeste laget kunne det være når kuldegradene viste 30 og 40 streker på termometeret og jeg gravde meg ned i snøen og overnattet på vidda. Men du vet, en lærte å innrette seg. Under meg la jeg et par reinsdyrskinn, roet meg til og slengte også et nyflådd skinn over meg. Da sov jeg så godt, så...

-Folk sier du drakk reinsdyrblod?

-Det er riktig. Første gangen jeg drakk reinsdyrblod var jeg ikke konfirmert. Gammelsamen Jonas Mortensen stakk en storbukk. Jeg sto og så på. Han hadde ikke før åpnet dyret, så tok han trekoppen sin - kokse kalte vi den - fylte koppen og drakk det varme blodet. Han så bort på meg, rød av blod rundt munnen, og ropte velment: Kom hit og få dei ei kokse varmt reinsdyrblod! - Jonas tok trekoppen ned i brystkassa på dyret og rakte den til meg. Jeg drakk. Og jeg syntes jeg ble voksen på en blunk. Gjennom årene siden har jeg, rett som det var, drukket mange kopper reinsdyrblod. Og når jeg syntes jeg trengte det, slo jeg også noen dråper brennevin oppi - det var «kaffedoktor», det! Rått reinsdyrkjøtt spiste jeg også mye. Jeg bare duppet det i kokt vann, mest for å få bort reinsdyrhårene. Men likevel, jeg har visst spist en god del reinsdyrhår også i mitt liv!

Når Kalsa-Morten har roet seg til kvelds foran peisvarmen i seterstua på Storelvavollen, er det ikke bare rypefangst og fiske han liker å fortelle om. Han erindrer med glede og beundring folk som hørte ødemarka til. Da er det særlig Kirsti Bækka på Vallsetvollen han ser for seg:

- I over tretti år levde hun i en gammel, dårlig seterbu på vollen, et stykke ovenfor Øversjøen. Hun var et villmarksmenneske, hun fisket og jaktet i hele sitt liv. En urolig sjel var hun, fant ikke feste

i tilværelsen, men vendte alltid tilbake til den nedlagte setervollen etter avstikkere og vandringer langs mange slags veger - også avveger. Men ofte var hun i seterbu året rundt, fanget ryper og storfugl, og fikk kaffe, tobakk og litt matvarer for det. Om somrene gikk han rundt på setrene og hjalp til med melkingen. Da kom hun i kveldslyset med forkleet oppbrettet som en lomme. Der hadde hun nydratt storørret fra Øversjøen. Fisken ville hun bytte i setermat.

Kirsti Bækka ville aldri overnatte på andre setrer enn Vallsetvollen. Hun måtte hjem til «smågutta», som hun kalte de underjordiske. Dem trudde hun blindt på. Om kvelden satt de ved skorsteinen, om dagen jaget de ryper i snarene hennes, om nettene skysset de fisken i rusene. Det fantes aldri svik hos Kirsti Bækka når det gjaldt «smågutta». Kirsti Bækka ble i fjellet så lenge hun var i stand til det. Men til slutt måtte hun på fattighuset på Røros. Hun hadde ikke mer i ødemarka å gjøre, livet var ingen ting mer verdt nå for Kirsti Bækka. Gammel og mett av dage døde hun. Vi som så henne i fjellet, med ryper og fisk, syntes det var stusselig at hun var borte fra vegene.

Slik har vi alltid følt at det var å komme etter dem som vandret i villmarka. Men mange av dem lever ennå i minner fra gjengrodde stier.

(Fra Dagfinn Grønøsets bok: Vandring i Villmark. Aschehoug -81).